Оксана Тімець

Мотивація навчальної діяльності студентів-географів як виховний аспект їх професійної підготовки

Фахова компетентність майбутнього вчителя географії як один зі складників його професійної компетентності – багатогранне й багатоаспектне, інтеграційне утворення, яке забезпечує ефективність особистісного становлення (наявність мотивації професійної діяльності й ціннісного ставлення студента до навчання) та опанування ним професійної діяльності, що пов'язане зі здатністю осмислено засвоювати комплекс знань і способів діяльності з конкретного предмета (географії) та здатності вести пошуково-дослідницьку діяльність стосовно обраного кола питань географічної освіти, розвивати географічне мислення, прагнути до постійного професійно-особистісного розвитку. Фахову компетентність як інтеграційний результат педагогічної освіти вчителя формують з урахуванням мотиваційної сфери його особистості, самоосвіти, виховання та самовиховання; індивідуалізації й диференціації навчання, оптимізації змісту навчального процесу; професійно орієнтованого характеру освітнього процесу; відповідності змісту навчання особистим інтересам студентів; міжпредметності зв'язків; стимулювання їхніх потреб у розширенні кругозору, розвитку педагогічної культури тощо.

Цінності, на думку дослідників, виконують роль фундаментальних норм, які забезпечують інтеграцію суспільства, допомагають індивідові робити соціально зумовлений вибір поведінки в життєво важливих і в професійно значущих ситуаціях. Найважливішими характеристиками цінностей науковці називають значущість (Л. Архангельський, О. Здравомислов, Н. Наумова, І. Фролов, Я. Щепанський) і характер (Л. Архангельський, В. Отрут, С. Рубінштейн, Л. Фролович). Ціннісні професійні орієнтації сприяють свідомому ставленню вчителя географії до професійної діяльності, мотивують його поведінку. В педагога формується, зокрема, власна ієрархічна система цінностей, щоправда, лише за умови здатності розпізнати з-поміж явищ ті, які становлять для педагога певну цінність (задовольняють потреби й інтереси), а потім систематизувати їх залежно від умов існування, близьких і віддалених цілей свого життя тощо. Б. Швальбе, Х. Швальбе основою цієї систематизації називають тріаду «особистість – кар'єра – успіх», що, на наш погляд, потребує доповнення таким складником, як компетентність у справі.

Для вивчення реального стану фахової компетентності студентів, як результату опанування спеціальними компетенціями, ми з'ясовували стан їх сформованості. Крім того, науковий пошук передбачав вивчення мотивації майбутньої професійної діяльності й ціннісного ставлення студентів до

навчання. Зокрема, її особистісний компонент складають *мотиваційна і ціннісно-змістова компетенції*. Ю. Швалб вказує на «неможливість реалізації ідей і принципів компетентнісного підходу без значної трансформації педагогічних засобів організації та здійснення процесу навчання студентів. Можна стверджувати, що реалізація компетентнісного підходу потребує розробки нової психолого-педагогічної технології навчання, яка була б зорієнтована на розвиток діяльнісних здатностей особистості як кінцеву мету професійної підготовки, а не трансляцію професійних знань і вмінь» [5, с. 35]. Тобто, формуванню фахової компетентності майбутнього вчителя-географа сприяє мотиваційна сфера, яка виражається в інтересах особистості та її потребах у педагогічній діяльності і саморозвитку, вона обумовлюється особистісною спрямованістю і визначає ціннісні орієнтації (*показник* сформованості). У контексті дослідженої проблеми В. Семиченко трактує мотиваційно-ціннісну сферу (спрямованість) особистості як «сукупність стійко притаманних їй мотивів, що зорієнтовують її діяльність і поведінку та є відносно незалежними від фактичних ситуацій» [4, с. 34].

Мотиваційна компетенція – це сукупність наявних у фахівця мотивів, адекватних цілям і завданням його професійної діяльності. Вона сприяє розвиткові в майбутнього вчителя географії особистісних якостей, які слугуватимуть основою його здатності до рефлексії, самовизначення, творчості, конкурентоспроможності, і відображена в мотивації професійної діяльності як прагненні студентів до освоєння спеціальних компетенцій.

Наголосимо, що мотиваційній компетенції притаманний динамізм: вона зазнає змін у процесі навчання студента, постійно трансформується, збільшуючи свій потенціал. Вища форма вияву мотиваційної компетенції – професіоналізм учителя-географа, що і є *критерієм* її сформованості.

Особистісний компонент передбачає також окреслення ціннісних орієнтацій, які формуються в умовах реального життя під впливом економічних, політичних, моральних і духовних чинників. Саме ціннісні орієнтації становлять основу світогляду вчителя, забезпечують оволодіння прийомами самоаналізу, що допомагають виконувати самоконтроль, сприяють особистісному самовдосконаленню, розвиткові професіоналізму й творчості, формуванню вмінь оперувати системою критеріїв і норм, які регулюють його діяльність. Особливо важливим є ціннісне ставлення студентів до навчання, зокрема вивчення фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін.

Сформовані ціннісні орієнтації студента, його здатність усвідомлювати специфіку майбутньої педагогічної діяльності, вільно орієнтуватися в ній, осмислювати свою роль і призначення, уміння вибирати цільові й змістові

установки для своїх дій і вчинків, ухвалювати рішення, бути творчою особистістю становлять поняття *ціннісно-змістової компетенції* майбутнього вчителя географії.

Ця компетенція допомагає майбутньому вчителеві самовизначатися в навчальній та інших ситуаціях, від неї залежить індивідуальна освітня траєкторія педагога й програма його життєдіяльності в цілому. Провідними цінностями для вчителя-географа є освіченість, упевненість у собі, справедливість, самостійність, терпимість до думок інших, особистий розвиток (самовдосконалення), творчість, любов до дітей, цікава робота, визнання колег, наявність гарних друзів, можливості пізнання нового, матеріальне забезпечення життя, професійний досвід тощо.

Особистісним цінностям властива висока усвідомленість, вони розвиваються у формі ціннісних орієнтацій, слугують важливим чинником регуляції взаємин, є показником сформованості інтересів, духовних потреб, запитів особистості. Стаючи осмисленою програмою, ціннісні орієнтації вирішальним чином впливають на поведінку студентів, регулюють її та зіставляють із суспільними вимогами, наголошуючи на *показниках* сформованості компетенції.

Навчальні програми, посібники, підручники для вищої школи з географії містять обмежену інформацію прикладного характеру для розвитку ціннісної сфери майбутніх учителів, тому важливо окреслити шляхи інформаційного навантаження для формування ціннісних орієнтацій студентів-географів. У зміст навчального матеріалу необхідно закладати елементи інтелектуального, морального, естетичного розвитку майбутнього вчителя географії, тобто кожна з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін повинна мати для студента не лише пізнавальну, а й естетичну, моральну та практичну значущість (цінність), оскільки сформованість ціннісної сфери – це одна з умов успішного оволодіння студентом основ географічної науки та становлення його особистості. Відомо, що проблеми в навчанні студента з’являються через несвідомий вибір спеціальності (наприклад, із примусу батьків, за прикладом друзів чи тому, що не вдалося вступити до того ВНЗ, у який хотілося, тощо), низький рівень самостійності, що особливо характерно для першокурсників. З огляду на це питання особистісного розвитку майбутнього вчителя, подолання ним «кризи професійного становлення» [2, с. 35] – одна з проблем підготовки фахівців, що передбачає створення такої системи навчання, яка сприяла б ефективності освітнього процесу. Ця система передбачає співпрацю викладача й студента через застосування інноваційних технологій, проблемно-модульного навчання, сприяє підготовці

компетентного фахівця, активізації його пізнавальної діяльності, розвиткові самостійності, активності, моральних і світоглядних орієнтирів. Компетентний педагог повинен мати фундаментальну теоретичну й практичну підготовку, бути здатним до ефективного використання набутих спеціальних компетенцій у професійній діяльності.

Отже, охарактеризовані компоненти спрямовують професійну підготовку на досягнення нової освітньої якості, вираженої в позитивних результатах вивчення студентами фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін як особистісно значущого елемента освіти, у практичних уміннях, мотивації навчальної діяльності та виборі пріоритетних ціннісних орієнтацій.

Для визначення рівня особистісного компонента фахової компетентності студентів охарактеризовано ціннісне ставлення до навчання, зокрема ставлення до фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, з'ясоване внаслідок анкетування на основі методики вияву ставлення до навчальних предметів В. Семиченко [4, с. 366].

Застосовуючи структуру мотивів професійної діяльності, запропоновану Т. Бадоєвим, отримаємо індивідуальні й, керуючись ними, – групові системи переваг, які за своєю сутністю, є впорядкованим рядом окремих мотивів. Ступінь збігу думок студентів різних груп стосовно значущості цих мотивів у майбутній трудовій діяльності визначають за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена:

$$R_S = 1 - \frac{6 \cdot \sum_{i=1}^{n=11} \left(r_{iKK} - r_{iEE} \right)^2}{n^3 - n}, \qquad (1.1)$$

де $r_{i\ КГ}$, $r_{i\ ЕГ}$ – ранги тих самих мотивів у системах переваг різних груп студентів (наприклад, КГ і ЕГ).

Коефіцієнт R_S змінюється в межах [–1, +1]. Природно, що високе позитивне його значення свідчить про високий збіг думок, негативне значення – про їхню суперечливість. На варіативність думок опитуваних може вплинути численна кількість факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Вірогідність абсолютного значення коефіцієнта R_S необхідно перевірити шляхом верифікації певних статистичних гіпотез, а саме отримане згідно з виразом 1.1 емпіричне значення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена R_S буде вважатися статистично вірогідним, якщо виконано умову:

$$t_{\phi} = R_S \sqrt{\frac{n-2}{1-R_S^2}} > t_{\alpha,\, k=n-2}, \qquad (1.2)$$

де t_{ϕ} – фактичне значення змінної Стьюдента [3], обчислене згідно з правою частиною нерівності (1.2);

$t_{\alpha,\ k=n-2}$ – теоретичне значення змінної Стьюдента, зафіксоване для рівня значущості α і числа ступенів свободи $k=n-2$.

Слід також зауважити, що неможливо користуватися груповою системою переваг, не з'ясувавши ступінь її узгодженості в думках респондентів. У практиці психолого-педагогічних досліджень таку оцінку виводять інтегровано за допомогою коефіцієнта множинної рангової кореляції – коефіцієнта конкордації (згоди) Кендала:

$$W = \frac{12S}{m^2\left(n^3 - n\right) - m\sum_{j=1}^{m} R_j}; \qquad (1.3)$$

де

$$S = \sum_{i=1}^{n}\left(\sum_{j=1}^{m} r_{ij} - \bar{r}\right)^2 \qquad (1.4)$$

$$\bar{r} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} r_{ij}\ , \qquad (1.5)$$

r_{ij} – ранг, що був привласнений j-тим студентом-географом i-му мотиву майбутньої професійної діяльності в особистій системі переваг;

R_j – кількість однакових рангів, що надані кожним j-тим студентом досліджуваним мотивам професійної діяльності:

$$R_j = \sum_{j}\left(r_{ij}^3 - r_j\right) \qquad (1.6)$$

Коефіцієнт конкордації змінюється в межах $W=[0,\ 1]$. Природно, що високе його значення свідчить про високий рівень узгодженості думок студентів у груповій системі переваг.

Різноманітні чинники, що впливають на індивідуальні думки студентів, позначаються й на ступені узгодженості їхніх думок у груповій ієрархії мотивів, тобто на абсолютній величині кооефіцієнта конкордації. Необхідно визначити вірогідність отриманого емпіричного значення W шляхом перевірки відповідної статистичної гіпотези. Це значення статистично вірогідне, якщо виконано умову:

$$\chi^2_{факт.} = \frac{12 \cdot S}{m \cdot n(n+1) - \frac{1}{(n-1)} \cdot \sum_{j} R_j} >> \chi^2_{\alpha;\,k}\ , \qquad (1.7)$$

де $\chi^2_{факт.}$ – фактичне значення змінної χ^2 – Пірсона, обчислене згідно з правою частиною нерівності (1.7);

$\chi^2_{\alpha,k}$ – табличне значення змінної χ^2 – Пірсона з $k = m - 1$ ступенями свободи на рівні межі дозволеного (значущості) α;

m – кількість респондентів, індивідуальні переваги яких узагальнені в групову систему ієрархій;

n – кількість упорядкованих альтернатив.

Отже, формування зазначених спеціальних компетенцій ґрунтоване на запланованих освітніми стандартами результатах навчання студентів у вигляді сукупності їхніх освітніх досягнень та особистісних якостей із фундаментальних й спеціальних географічних дисциплін. Згідно з вимогами до підготовки випускників, їхні освітні досягнення відображено в діяльнісній формі: знати, уміти, розуміти, зіставляти тощо; за вказівками на конкретні види й способи діяльності: вказівка на той предметний зміст, який є результатом освітньої діяльності кожного студента та вимагає особистісної індивідуалізованої оцінки.

Сформованість мотивації навчальної діяльності та ціннісних орієнтацій у фаховій підготовці майбутніх учителів географії дає їм змогу компетентно підходити до засвоєння навчального матеріалу та чітко структурувати їх пізнавальну активність. У цілому критерієм сформованості особистісного компонента є ставлення студентів до майбутньої професії та окреслення пріоритетних ціннісних орієнтацій навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИТСАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадоев Т. Л. Методика изучения структуры трудовой деятельности / Т. Л. Бадоев // Проблемы индустриальной психологи : сборн. науч. трудов. – ЯрГУ, 1981. – С. 15−33.
2. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 2003. – № 6. – С. 35−44.
3. Мюллер П. Таблицы по математической статистике / П. Мюллер, П. Нойман, Р. Шторм. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 278 с.
4. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» : [лекции, практ. занятия, задания для сам. работы] / В. А. Семиченко. – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.
5. Швалб Ю. Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті / Ю. Швалб // Вища школа. – 2010. – № 1. – С. 31−37.